

10

**İşgal İstanbul'unda
Ermeniler ve
Yahudiler**

**Armenians and
Jews in Occupied
Istanbul**

Ramazan Erhan Güllü

İşgal İstanbul’unda Ermeniler ve Yahudiler

*Ramazan Erhan Güllü**

Özet

Bu makalede İstanbul’un resmî ve fiilî işgal süreçlerinde, Ermeni ve Yahudi toplumlarının dinî kurumları merkezli örgütlenme ve faaliyetleri incelenmiştir. İki toplumun birbirine karşıt olan faaliyetleri ortaya konularak, bu faaliyetlerin neden ve sonuçları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ermeni Patrikhanesi, Mondros Mütarekesi’nin hemen ertesinde, Rum Patrikhanesi ile de iş birliği yaparak Osmanlı Devleti’ne karşı açıkça tavır almıştır. Kilise merkezli bu tavır, Ermeni toplumunun büyük bir çoğunluğunun da patrikhanenin faaliyetlerine destek vermesine neden olmuştur. Rum Patrikhanesi ile ortak bir muhtıra hazırlayarak Paris Barış Konferansı’na ileten Ermeni Patrikhanesi, açıkça “Türk boyunduruğundan kurtulmak” istediklerini ifade etmiştir. Bu çerçevede işgal güçleri ile Ermeniler arasında yakın ilişkiler kurulmuş, işgal kuvvetlerinin polis, tercüman, rehber vs. gibi eleman ihtiyaçlarını Rumlarla birlikte Ermeniler karşılamıştır. Dönemin Patriği Zaven Efendi bu faaliyetleri yürüten temel figürdür. Millî Mücadele’nin başarıya ulaşması sonrası Türk birlikleri İstanbul’a gelmeden önce Zaven Efendi İstanbul’u terk etmek zorunda kalmış ve ardından patriklikten de istifa etmiştir. Patrikhane de işgal sürecinde yaşananların sorumlusu olarak Zaven’i görmüş, Türkiye’yi terk etmesinin ardından ona yakın olarak tanınan din adamlarına da herhangi bir görev verilmemiştir. Ermeni Patrikhanesi’nin Rumlarla birlikte İstanbul merkezli ve işgal destekçisi tavrına karşılık Yahudi Hahambaşılığı, başlangıçta Osmanlı Devleti yanlısı, Millî Mücadele başladıktan bir süre sonra da Kuvâ-yı Milliye ve Ankara Hükümeti taraftarı bir politika takip etmiştir. Hahambaşılık’ın bu politikasında etkili olan temel figür dönemin hahambaşısı Haim Nahum Efendi olmuştur. 1909 yılında göreve gelmiş olan ve İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Haim Nahum, Siyonist politikalara da muhalifti. Hahambaşılık içerisinde de Ermeni ve Rumlarla birlikte hareket edilmesini savunan Siyonizm yanlılarıyla mücadele etmişti. Bu politikaları nedeniyle 1920 yılı içerisinde İngilizlerin baskısıyla istifa etmek zorunda bırakılmasına rağmen Haim Nahum, yerine kendisiyle benzer görüşlere sahip bir din adamını seçtirmeyi başarmış, kendisi de Ankara’ya geçerek Millî Mücadele’yi savunmaya devam etmişti. Çalışmamızda bu iki karşıt görüşlü din adamının politika ve faaliyetleri çerçevesinde İstanbul merkezli gayrimüslim kurumlarının işgaller karşısındaki tutumlarının anlaşılmasına katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler

İşgal İstanbulu, Ermeni Patrikhanesi, Rum Ortodoks Patrikhanesi, Hahambaşılık, Millî Mücadele, Yunan İşgali

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ramazan.gullu[at]istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6819-4003

Armenians and Jews in Occupied Istanbul

Abstract

In our study, the organization and activities of the Armenian and Jewish communities, centered on religious institutions, during the official and actual occupation processes of Istanbul will be examined. By revealing the activities of the two societies that are in opposition to each other, the causes and results of these activities will be dealt comparatively. Right after the Armistice of Mudros, the Armenian Patriarchate cooperated with the Rum/Orthodox Patriarchate and took a stand against the Ottoman State openly. This church-centered attitude caused the majority of the Armenian community to support the Patriarchate's activities. The Armenian Patriarchate, which prepared a joint memorandum with the Rum/Orthodox Patriarchate and forwarded it to the Paris Peace Conference, openly stated that they wanted to "get rid of the Turkish yoke". In this context, close relations have been established between the occupation forces and the Armenians, and the occupation forces' personnel needs of police, translator, guide, etc. Met by the Armenians along with the Rums. The Patriarch of the period, Zaven Efendi, was the main figure carrying out these activities. After the success of the National Struggle, Zaven Efendi had to leave Istanbul before the Turkish troops came to Istanbul, and then he resigned from the Patriarchate. The Patriarchate also saw Zaven as responsible for what happened during the occupation, and the clergy who were known to be close to him were not given any duties after he left Türkiye. In response to the attitude of the Armenian Patriarchate that supported the Istanbul government and the occupation together with the Rums, the Jewish Chief Rabbinate initially followed a pro-Ottoman policy, and after a while, he was in favor of the Kuvâ-yı Milliye and the Ankara Government. The main figure, who was also influential in this policy of the Chief Rabbinate, was the Chief Rabbi of the time, Haim Nahum Efendi. Haim Nahum, who took office in 1909 and was known for his closeness to the Unionists, was also opposed to Zionist policies. Within the Chief Rabbinate, he had struggled with the Zionists, who advocated acting together with the Armenians and Rums. Despite being forced to resign under the pressure of the British in 1920, Haim Nahum succeeded in getting a clergyman with similar views to be elected instead, and he went to Ankara and continued to defend the National Struggle. This study aims to contribute to the understanding of the attitudes of non-Muslim institutions based in Istanbul against the occupations within the framework of the policies and activities of these two opposing clergy.

Keywords

Occupied Istanbul, Armenian Patriarchate, Rum/Orthodox Patriarchate, Chief Rabbinate, National Struggle, Occupation of Greeks

1. Giriş

Mondros Mütarekesi sonrası yaşanan işgal süreci İstanbul’da bulunan gayrimüslim dinî merkezlerinin öncülüğünde gayrimüslim ahali arasında bir ayrışmaya da sahne olmuştu. Ermeni ve Rum patrikhaneleri başlangıçta Osmanlı Devleti ve sonradan da Millî Mücadele aleyhtarı açık bir politika izlemişler, işgal güçleri ve kurumlarıyla yakın ilişkiler tesis etmişlerdi. Buna karşılık Hahambaşılık ve mütarekeden bir süre sonra Mardin’deki patriklik merkezini İstanbul’a taşıyan Süryani Patrikliği başlangıçta daha tarafsız, sonraki süreçte de Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele yanlısı bir politika takip etmişlerdi.

Bu süreçte karşıt cephelerde yer alan Ermeni Patrikhanesi ile Hahambaşılık arasında herhangi bir çatışma ve polemik yaşanmadığı gibi bu durum Ermeni ve Musevi toplumlarının karşı saflarda yer aldıklarını da göstermemekteydi. Her iki toplum arasında dinî kurumlar öncülüğünde sürdürülen politikalara karşıt olan kişi ve gruplar yer almaktaydı. Ancak kurumsal liderlerin tavırları toplumlar üzerinde büyük oranda belirleyici olmaktaydı. Bu yüzden işgal yanlısı faaliyetlerde ve müttefik devletlerin yanında yer alan yerli ahali arasında Rumlar ve Ermeniler çoğunlukta, İstanbul’da Hristiyanlar kadar nüfusa sahip olmasa da Museviler daha tarafsız bir tavra sahiptiler. Mütareke döneminde yaşanan bu ayrışma, Millî Mücadele sonrası devletin İstanbul’daki azınlık toplumlarına bakışının temel referansı olacaktı. Aynı zamanda Hahambaşılık ve Süryani Patrikliği’nin tavırları, Millî Mücadele’nin haklılığını ve meşruiyetini destekleyen bir durum olduğu için ayrı bir öneme sahipti.

2. Ermeni Patrikhanesi’nin Mütareke Sonrası Tutumu

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından Ermeni Patrikliği görevinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul’dan uzaklaştırılan ve mütarekeyle birlikte tekrar İstanbul’a dönmüş olan Zaven Efendi (Zaven Der Yeghiayan) bulunuyordu. Zaven Efendi mütareke dönemi boyunca İngiliz yanlısı bir siyaset takip etti. Mütareke sonrası oluşan ortamın İngilizler sayesinde olduğunu düşünüyor, savaş sonrası teşkil edilen Osmanlı Hükümeti’ni de siyaset olarak İttihatçı hükümetlerden farklı görmüyordu. Patriğe göre; “Mütareke’den sonra yeni Türk Yönetimi, İttihatçı seleflerinin, devletin Ermeni unsurlarının yüreklerinde açtıkları yarayı iyileştirecek tek bir jest bile yapmamıştı. Türk halkı ve hükümet yüzlerce yıllık komşuları olan Ermenilerin yaşadıkları acı ve felaketleri seyretmişlerdi. Hatta bu durumdan içten içe mutlu oldukları bile söylenebilirdi.”¹

Bu fikirler çerçevesinde Zaven Efendi’nin mütareke dönemi boyunca uyguladığı politikaların temelini, ifade ettiği bu “intikam” duygusu şekillendirdi. Savaş sırasında uygulanan Sevk ve İskân Kanunu’nu “soykırım” olarak tanımlayan Zaven Efendi’nin dönüşü sonrası hedefi öncelikli olarak Anadolu Ermenilerinin durumunun

¹ Zaven Der Yeghiayan, *My Patriarchal Memoirs*, (Ermeniceden İngilizceye Çeviren: Ared Mısırlıyan), (Yayına Hazırlayan: Vatche Ghazarian), Barrington: Mayreni Publishing, 2002, s. 190.

iyileştirilmesiydi. Buna paralel olarak Zaven Efendi'nin bu dönemdeki temel faaliyetleri; sevke tâbi tutulan Ermenilerin geriye dönüşleri, Ermeni mallarının iadesi ve tazminat meselesi, yetimler sorunu, savaş sırasında Ermenilere uygulanan politikalarla ilgili suçlu görülenlerin tutuklanmaları ve yargılanmalarının sağlanması, tutuklu Ermenilerin serbest bırakılmaları gibi temel başlıklarda toplanabilir. Bu faaliyetleri yürütmek üzere patrikhanede çeşitli komisyonlar oluşturan Zaven Efendi, ayrıca İtilaf kuvvetleriyle – özellikle de İngilizlerle – ilişkileri takip etmek ve gerekli raporları hazırlamak üzere çeşitli görevliler tayin etmişti. Ayrıca uygulandığı iddia edilen “soykırım”ın faillerinin tespit edilmesi için özellikle çalışılması gerektiğini vurgulayan patrik, bu konuda bir de isim listesi hazırlatmıştı.² İstanbul'da İngilizlerin desteğiyle kurulan mahkemelerde yapılan yargılamalarda birçok kişi tehcir sırasında suistimal yaptıkları gerekçesiyle yargılanmış, yargılamalar sonucunda Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Erzincan'da otelcilik yapan Hafız Abdullah Avni Bey isimli üç kişi idam cezasına çarptırılmışlardı. Yargılamalar boyunca mahkemenin verilerini patrikhane tarafından sunulan raporlar ve İngilizlerin iddiaları oluşturmuştu.³

Zaven Der-Yeğyan (1868-1947)

² Sait Çetinoğlu, *Exterminators – Yok Ediciler ve Erdemli Müslümanlar (Patrik Zaven'in Ermeni Soykırımı Örgütleyicilerinin Listesi)*, İstanbul: Péri Yayınları, 2011, s. 9-173.

³ Ferudun Ata, “Ermeni Tehciri Yargılamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Editörler: Bülent Bakar – Necdet Öztürk – Süleyman Beyoğlu), İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2007, s. 321-345.

1868 yılında Bağdat'ta doğdu. Bağdat'taki ilk öğreniminin ardından Armaş Manastırı'nda ruhani eğitim aldı. 1896 yılında rahip oldu. Bir süre Armaş Manastırı'nda öğretmenlik yaptıktan sonra İstanbul'a gelerek Samatya ve Hasköy kiliselerinde vaizlik görevinde bulundu. Erzurum ve Diyarbakır'da Patrikhane Murahhaslığı yaptıktan sonra 1910 yılında Eçmiyazın Katoğikosluğu'nda "episkopos" rütbesine yükseltildi. Ardından Diyarbakır Murahhaslığı görevine devam etti. 1913 yılına kadar bu vazifesini sürdürdü. 1913 yılında Ermeni Patriği seçilerek tekrar İstanbul'a geldi. 1915 yılındaki Sevk ve İskân Kanunu'nun uygulanması sonrası hükûmetin Ermeni Patrikhanesi'nin statüsünde yaptığı değişikliklerle patrikhane merkezinin Kudüs'e taşınması sonrası hükûmet tarafından Bağdat'a gönderildi. Birinci Dünya Savaşı son bulana kadar Bağdat'ta kaldıktan sonra, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla tekrar İstanbul'a döndü. İngiltere'nin desteğiyle İstanbul'a dönen Zaven Efendi, Millî Mücadele süresince İngiliz yanlısı bir siyaset izledi. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından 1922 yılı Aralık ayında İstanbul'u terk ederek önce Bulgaristan'ın Varna şehrine gitti. Bir müddet sonra da İstanbul Ermeni Patrikliği görevinden resmen istifa etti. Daha sonra kısa bir müddet Kıbrıs'ta yaşadıkdan sonra Bağdat'a döndü ve 1947 yılında vefat edene kadar Bağdat'ta yaşamayı sürdürdü. (Zaven Der Yeghiayan, *My Patriarchal Memoirs*, Ermeniceden İngilizceye Çev. Ared Mısırlıyan, Barrington: Mayreni Publishing, 2002, s. 3-5; Kevork Pamukciyan, *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar – IV, Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003, s. 210; Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, Cilt: III (1891-1922), İstanbul: Pars Yayın ve Tic. Ltd. Şti., 2004, s. 597.)

Ayrıca Rum Patrikhanesi yetkililerinin de teşvikiyle Ermeni ve Rum patrikhaneleri arasında bir iş birliği süreci başlatılmıştı. Bu iş birliğinin arkasında yatan güvencelerden birisi Yunanistan Başbakanı Venizelos'un desteği idi. 1922 yılında Millî Mücadele'nin başarıyla sonlanmasına kadar devam edecek olan bu iş birliği çerçevesinde Ermeni ve Rum ahali, patrikhanelerin öncülüğünde önce Osmanlı Devleti sonra da Millî Mücadele aleyhine örgütlenmişlerdi. Yunanistan Başbakanı Venizelos da Rumlarla birlikte ülkedeki diğer bir önemli Hristiyan grup olan Ermenilerle iş birliği yaparak mütareke ortamından daha rahat istifade edebilmeyi hedefliyordu. Venizelos'un bu maksatla Ermenilere yakınlaşma talebi aynı şekilde karşılık bulmuş ve Ermeniler de Rumlarla iş birliğini olumlu karşılamışlardı. İşgalci güçlere yerel destek sağlayarak müttefiklerden Anadolu'da kurmak istedikleri "Ermenistan" ve "Rum" devletleri için siyasi destek almayı hedefleyen bu birliktelik Yunan ordusunun destekçisi olan Rumlarla birlikte Ermenileri de Müslüman ahali ve Millî Mücadele ile karşı karşıya getirmişti. Mütarekeden sonra, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelen İtilaf devletleri donanması arasında yer alan Yunan savaş gemisini Rumlar ve Ermeniler bir arada ve coşkuyla karşılamışlardı.

Mütarekenin hemen ardından başlayan Rum-Ermeni dayanışması, bir süre sonra "Rum-Ermeni Birliği Komitesi"nin kurulmasıyla artarak devam etmişti. Zaven Efendi de bu komitenin en önemli destekçilerinden birisiydi.⁴ Bu komiteyi Venizelos'tan aldığı kesin talimat gereğince, Yunanistan'ın İstanbul'daki siyasi temsilcisi Kanelopulos idare ediyordu ancak komite en büyük desteği iki patrikhaneden alıyordu. Rum basını da iş birliğine destek sağlamak konusunda ciddi gayret gösteriyordu.⁵ Rum ve Ermeni din adamları ile iki toplumun ileri gelenleri arasında yürütülen müzakerelerle iş birliği sürecinin hızlanması sağlanmaya çalışılıyordu. İstanbul'da iki patrikhane arasında başlayan iş birliği kısa sürede Anadolu'daki Hristiyan din adamları aracılığıyla ülkenin her yanına yayılmıştı. Ayrıca İngiltere yanlısı politikalarıyla bilinen Venizelos, patrikhane tarafından Paris Barış Konferansı'nda Rumlarla birlikte Ermenilerin de temsilcisi olarak gösterilmişti. Bu sayede Ermenilerin "millî" hedeflerine ulaşmaları için gereken uluslararası desteğin kolaylıkla sağlanacağına inanılıyordu. Öyle ki 1920 Kasım'ında Yunanistan'da Venizelos'un hükûmetten düşmesinin ardından da İstanbul ve Anadolu'daki Rum-Ermeni ittifakı aynı şekilde devam etmişti.⁶

⁴ Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 711; Celal Bayar, *Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş*, Cilt: 5, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, s. 21; Pontus Meselesi, *Teşkilât – Rum Şekâvet ve Fecâyii – Hükümetin İstidlâât ve Tedâbiri – Avrupa Hükümetleriyle Muhâberât*, Ankara: Matbuât ve İstihbârât Matbaası, 1338 (1922), s. 36-37.

⁵ Pontus Meselesi, *Teşkilât*, s. 36.

⁶ Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s. 148-161.

Zaven Efendi’nin Rum Patrikhanesi ile kurduğu ilişki ve Ermeni toplumunu Millî Mücadele aleyhine örgütlemesi, Türk kamuoyunu tamamen patrikhane ve Zaven Efendi aleyhine çevirmişti. Dördüncü Ordu mıntıkasında, Anadolu’dan sevk edilen Ermenilere yaptığı yardım çalışmalarıyla meşhur olan Cemal Paşa dahi hatıralarında, öncelikle kendisini “bir Ermeni sever” olarak tanımladıktan sonra, Zaven Efendi’yi, “Rum Patriği’nin elinde oyuncak olmakla” suçlamıştı: “Benim Ermenilere ne kadar iyi davrandığımı herkesten fazla bugünkü Ermeni Patriği Zaven Efendi bilir! 1915 senesi Aralık ayında İstanbul’a geldiğim zaman, bizzat kendisi Pera Palas Oteli’nde beni ziyarete gelerek, Patrikhane’nin resmî bir yazısıyla bütün Ermeniler adına teşekkür etmişti. Bugün İstanbul Rum Patriği’nin entrikalarına alet olduğumu haber aldığım Zaven Efendi’ye bir Ermeni severi sıfatıyla ihtar ederim ki, yukarıda söylediğim sözleri büyük soğukkanlılıkla incelesin. O zaman bu görüşümün Ermenilik namına ne büyük faydalar sağlayacağını takdir ederek Rum Patriği elinde oyuncak olmaktan belki kendini kurtarabilir...”⁷

Venizelos’un desteğiyle patrikhaneler tarafından kurulan iş birliği süreci çerçevesinde İtilaf kuvvetleri İstanbul’daki faaliyetleri sırasında yanlarında ciddi oranda Rum ve Ermeni memur çalıştırıyordu ve bu durum da Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki gerginlikleri artıran bir sorun haline gelmişti. Mütteliklerin İstanbul’da oluşturmaya çalıştıkları kontrol sisteminin temelini emniyet ve istihbarat birimleri oluşturuyordu. Bu birimler için kendi elemanları dışında yerel ahalden yardımcılara ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyacı da Osmanlı uyruğu yerli Rum ve Ermeniler karşılıyordu. İstanbul sokakları zamanla İtilaf güçlerinin üniformalarını giyen ve emniyet ya da istihbarat görevlisi sıfatı taşıyan Rum ve Ermenilerle doldu. Özellikle buralarda görev alan gençlerin Müslüman ahaliye karşı tavırları, Müslümanların İtilaf devletleri yetkililerine karşı kin ve kızgınlıklarını artıran en önemli unsurdu.⁸

Rum ve Ermeni patrikhanelerinin iş birliği çerçevesinde, patrikhanelerin teşvik ve tertibiyle Fransız ve İngiliz polisi olarak kaydedilen gayrimüslim yerli gençler, “kendilerine telkin edilen Türk düşmanlığı fikri sevkiyle” faaliyet yürütmekteydiler. İngiliz ve Fransız subaylarının bölgenin yerel özelliklerini bilmemelerinden faydalanarak ve patrikhanelerin talimatlarına uyarak Türk ve Müslüman ahaliye karşı sebepsiz takibat ve tutuklamalar yapıyorlardı. Bu uygulamalarla Müslümanların tahrik edilmesi ve İstanbul’da asayişin bozuk olduğu propagandası yapılmak isteniyordu. Ayrıca müttelikler tarafından görevlendirilen bu kişiler arasında birçok mahkûm ve suçlu da yer almaktaydı.⁹

⁷ *Cemal Paşa – Hatıralar*, (Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 416.

⁸ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 513.

⁹ Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 513-514.

3. Rum-Ermeni İttifakının Sonlanması ve Patrik Zaven'in İstanbul'dan Ayrılması

Müttefiklerin bu uygulamaları ve patrikhanelerin faaliyetleri Millî Mücadele'nin sonlarına kadar genel hatlarıyla sürdürülmüştü. Ancak Millî Mücadele başarılar kazandıkça Rumlar ve Ermeniler arasında görüş ayrılıkları oluşmaya ve patrikhaneler arasındaki sıkı birlik bir süre sonra bozulmaya başlamıştı.¹⁰ 14 Temmuz 1922 günü Rum Patrikhanesi adına Ermeni Patriği Zaven Efendi'yi ziyaret eden Ordu Rum Metropoliti, ilişkileri tekrar canlandırmak adına, Zaven Efendi için bahsedilmeye değer ve önemli bir teklifte bulunmuştu. Metropolit, Ermeni Patrikhanesi'nin Rum Patrikhanesi ile ilişkilerden sorumlu olmak üzere bir komisyon kurmasını teklif ediyordu. Kendileri kısa süre önce, patrikhaneleri bünyesinde Ermeni Patrikhanesi ile ilişkileri yürütecek böyle bir komisyon kurmuşlardı. Böylece karşılıklı kurulacak iki komisyon ilişkilerle ilgili gelişmelerle meşgul olacaktı. Zaven Efendi'ye göre de bu kritik günlerde böyle bir komisyona kesinlikle ihtiyaç vardı.¹¹ Zira ilerleyen zaman bu iş birliğinin aleyhine işliyordu. İki tarafın çakışan kimi talepleriyle birlikte Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye'nin kazandığı başarılar, İstanbul merkezinde kararlaştırılıp, Anadolu'ya yayılan Rum-Ermeni ittifakında problemlere sebep oluyordu. Ancak bundan sonraki gelişmeler ilişkileri tekrar en baştaki canlı şekline döndürmeye yetmeyecekti. Özellikle 9 Eylül 1922'de İzmir Yunanlılardan kurtarılıp, İstanbul'un da tekrar Türklerin eline geçme olasılığı belirince Rum ve Ermeni derneklerinden kopmalar ve iki grup arasında karşılıklı suçlamalar başlamıştı. Bazı Taşnak yetkilileri Yunanlıları, Ermenilerin yok edilmesine neden olmakla suçlamışlardı. Hatta Taşnak başkanlarından Amadoni, 29 Ekim 1922'de, parti içinde Rumlarla iş birliğine devam edenleri suçlayıcı bir konuşma yapmıştı. Aynı şekilde Hınçak Partisi içinde de Rumlarla ittifakı sona erdirme düşüncesi belirmeye başlamıştı.¹²

Bunlara rağmen ittifak tamamen bitmiş değildi. İki patrikle birlikte, iş birliğinden hâlen ümidini kesmeyerek mücadeleye devam etme kararında olan bazı Rum ve Ermeniler her hâlükârda ortaklığı sürdürmek taraftarıydılar. Ancak Millî Mücadele'nin başarıyla sonlanması, Lozan Konferansı'nın başlaması ve İstanbul'un yeniden Türk idaresine geçeceğinin görülmesi üzerine ittifak tamamen dağılmıştı. Taşnak ve Hınçak yetkililerinin büyük çoğunluğu da Türkiye'yi terk etmişlerdi. 1922 yılı Aralık ayı içinde, Ermeni Patriği Zaven Efendi de Türkiye'yi terk ederek önce Kudüs'e oradan da Bağdat'a gitti. Zaven Efendi'nin ülkeden ayrılması sonrası Ermeni Patrikhanesi de daha ılımlı bir

¹⁰ *Pontus Meselesi, Teşkilât*, s. 37; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt: 5, s. 21.

¹¹ Zaven Der Yeghiayan, *My Patriarchal Memoirs*, s. 197.

¹² Bülent Çukurova, "1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin ve Patrikhanenin İstanbul'daki Faaliyetleri", *Atatürk Yolu - Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35-36, Ankara, Mayıs - Kasım 2005, s. 288-290.

siyaset takip ederek hükûmetle ve Müslüman ahaliyle ilişkileri yumuşatma gayreti içerisinde oldu. Patrikhane, mütareke sonrası yaşananları çoğunlukla Zaven Efendi ve onunla birlikte hareket eden bir grubun faaliyetleri olarak görmüş, Millî Mücadele sonrası Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde olmaya çaba göstermişti.¹³

4. Hahambaşı Haim Nahum ve Yahudi Toplumunun Mütareke Sonrası Tutumu

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde hahambaşılık vazifesini Haim Nahum Efendi yürütmekteydi. Haim Nahum Efendi'nin Osmanlı Devleti yanlısı tutumuna karşılık hahambaşılık içerisinde Siyonistlerin yönlendirdiği bir grup da vardı ve bu grup aslında Ermeni ve Rum patrikhaneleriyle birlikte hareket edilmesi taraftarıydı. Mütareke dönemi, hahambaşılık içerisinde bu iki grubun çatışma sürecine de sahne olmuştu. Ancak Haim Nahum ve destekçileri sürecin ana aktörü olmayı başarmışlar, Siyonizm yanlılarının Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele aleyhtarı tavırları, Musevi ahali üzerinde belirleyici tavır haline gelememişti. Hahambaşılık, çeşitli durumlarda, en azından tarafsız tavır sergileyerek Osmanlı Devleti aleyhtarı faaliyetlere karşı olduğunu belli etmişti. Örneğin Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ın ilan ettiği meşhur ilkeler çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin durumları, siyasi sınırlar ve manda meselesi gibi konular hakkında inceleme yapmak üzere bir Amerikan heyetinin İstanbul'a gelişi sırasında yaşananlar bunun bir örneği idi. Henry C. King ve Charles Crane'in başkanlığındaki heyet sonraları "King-Crane Raporu" olarak da bilinen meşhur raporlarını hazırlayacaklardı. İstanbul'a gelen heyet, Türkiye'deki gayrimüslim milletlerin temsilcileri ile ayrı ayrı görüşmeler yapmıştı. Toprak talepleri dolayısıyla Rum ve Ermeni patrikhaneleri ile yapılan görüşmeler daha önemli görülmekteydi. Patrikhanelerin heyete bu konulardaki taleplerini ilettikleri belirtilmekte ve Türk basınında patrikhanelere yönelik sert eleştiriler yer almaktaydı. Patrikhanelerin, Türkiye'yi İtilaf devletlerinin yönetmesini istedikleri ifade edilmekte, basına herhangi bir açıklama yapmamaları da bu eleştirileri artırmaktaydı. Heyet, Musevi temsilcileri ile de aynı şekilde bir görüşme yapmıştı. Hahambaşı Haim Nahum Efendi başkanlığında toplanan Musevi temsilciler arasında Darülfünun müderrislerinden (1919 seçimlerinde mebus seçilerek meclise girecek olan) Mişon Ventura, Amikal Cemiyeti, Or Ahayim Hastanesi ve Eytamhane Komiteleri Reisi Dava Vekili İzak Taranto, Hahambaşılık Meclisi Umumisi Reisi Nahmias Efendi ve Meclis-i Cismani (Sivil Meclis) Reisi Emanuel Karasu da bulunmaktaydı. Rum ve Ermeni patrikhaneleri yetkililerinin, heyetle yaptıkları görüşme ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamalarına karşılık, Hahambaşı Haim Nahum Efendi görüşme sonrası gazetelere beyanat vermişti. Haim Nahum Efendi, Amerika Heyeti'nin, Musevilerin millî emelleri hakkında istek ve düşüncelerinin ne olduğunu sorduklarını, kendilerinin de bu soruya "Wilson Prensiplerinin 12. maddesinde yer alan *ekalliyetlerin hukuk-ı milliye ve mezhebiye, irkiye ve lisâniyelerinin*

¹³ Bu süreç hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, s. 556-563.

korunmasına dair maddelerden başka bir taleplerinin olmadığı” cevabını verdiklerini ifade etmişti. Hangi devletin “manda” idaresini tercih edecekleri sorusuna ise kendilerinin bu konuda bir şey söyleyemeyeceklerini, bu konudaki kararın sulh konferansına ait olduğunu söylediklerini belirtmişti.¹⁴ Osmanlı Devleti'ne karşı müttefiklerin işgal politikası uygulamasını savunan Rum ve Ermeni patrikhanelerinin tavrına karşılık hahambaşılığın sergilediği hukuki yaklaşım, o dönem için devlet lehine önemli bir tavır olarak değerlendirilmekteydi. Ancak hahambaşılık süreç ilerledikçe daha açık bir şekilde işgal karşıtı ve müttefik politikalarına aleyhtar bir tavır ortaya koymuştu. Özellikle Millî Mücadele hareketinin ortaya çıkmasıyla Haim Nahum Efendi, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Millî Mücadele hareketini de desteklemişti. Hem Türk basını hem yabancı basınla yaptığı çeşitli mülâkatlarda açıkça bu desteğini ifade etmiş, “Mustafa Kemal Paşa'nın millî harekâtının doğru ve haklı olduğunu” belirtmişti.¹⁵

Haim Nahum Efendi (1872-1960)

¹⁴ Rıfat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 190-191.; Hasan Türker, “İstanbul Basınında King-Crane Heyeti'nin Türkiye'deki Faaliyetleri ve Mandaterlik Tartışmaları (1919)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XVIII (Özel Sayı), İzmir 2018, s. 208.

¹⁵ Hahambaşı Haim Nahum Efendi'nin 1919 yılı içinde basında çıkan bazı mülâkatları için bkz. Sabahattin Özel – Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülâkatlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 252-261.

1872 yılında Sefarad kökenli bir Musevi ailenin oğlu olarak Manisa’da doğdu. Büyükbabasıyla gittiği Filistin’de İbranice ve Arapça eğitimi aldı. Ailesinin maddi olanaklarının yeterli olmaması nedeniyle *Alliance Israelite Universelle*’in desteğiyle 1893-1897 yılları arasında Paris’te ruhban eğitimi aldı. 1897 yılında İstanbul’a gelerek hahambaşılık idaresinde ve ruhani okullarda görevler aldı. *Alliance Israelite Universelle*’e bağlı okullarda eğitim aldığı için bu teşkilata bağlı, Fransız yanlısı ve “ilerici” bir din adamı olarak tanınmaktaydı. Aynı zamanda İttihatçılara yakınlığıyla da bilinen Haim Nahum, 1909 yılında II. Abdülhamit dönemi boyunca “Hahambaşı Vekilliği” görevinde bulunan Moşe Levi’nin yerine İstanbul Hahambaşısı olarak seçildi. 1920 yılına kadar bu görevi sürdürdü ve İttihatçıların iktidarında da sonrasında da her zaman devletle yakın ilişkiler içerisinde oldu. Eğitim aldığı okul vesilesiyle uluslararası bağlantılara sahip olan Haim Nahum’dan diplomatik ilişkilerde yararlanmak isteyen hükûmet Birinci Dünya Savaşı sırasında onu çeşitli diplomatik görevlerle yurt dışına gönderdi. Siyonist politikalara ve Siyonizmi destekleyen Yahudilere karşı olduğu için, hükûmet Haim Nahum’un çalışmalarını önemsemektedir. Savaş sonrası da Haim Nahum önce İstanbul Hükümeti sonra da Millî Mücadele yanlısı bir tavır sergilemişti. Bu tavırları Yahudiler içerisinde Siyonistlerin, müttefikler arasında da İngilizlerin tepkisiyle karşılaşmış ve 1920 yılı içerisinde Haim Nahum istifaya zorlanmıştı. Ancak kendisi istifası sonrası Ankara’ya geçerek Millî Mücadele’yi desteklemeye devam etti. Türk kamuoyu, Haim Nahum Efendi’nin Birinci Dünya Savaşı, Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerindeki tavır ve faaliyetleri dolayısıyla kendisini “İkinci Pierre Loti” olarak tanımlamaktaydı. Mustafa Kemal Paşa tarafından yurt dışında çeşitli bölgelere gönderilerek Millî Mücadele lehine propaganda faaliyetlerinde bulunduğu gibi, Lozan Konferansı sırasında da Türk heyetine destek olmak amacıyla Lozan’da bulundu. 1926 yılında Kahire Başhahamı olarak Mısır’a gitti ve 1960 yılında da Mısır’da hayatını kaybetti. (Ali Güler, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Azınlıklar*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2009, s. 152-165; Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları 1860-1925*, Çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s. 183-187; Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları: Alyans’tan Lozan’a*, Çev. İrfan Yalçın, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990, s. 20-30; Vedat Tüfekçi, *Millî Mücadele’de Türkiye Yahudileri*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016, s. 24-27, 51-126.)

İstanbul’da Musevilerin ve Hahambaşılık makamının mütareke sonrası faaliyetlerinin asıl önemli cephesini 1919 seçimlerine iştirak etmeleri oluşturmaktaydı. Rumlar ve Ermeniler protesto ederek seçime katılmamışlardı. Bu sayede teşkil edilecek olan meclisin meşru olmadığını, Osmanlı Parlamentosu’nun kendilerini temsil etmediğini ifade ederek müttefiklerden istedikleri taleplerini kolaylıkla elde etmeyi umuyorlardı. Bu politika da yine patrikhanelerin öncülüğünde hayata geçirilmekteydi. Museviler arasında da öncelikle Hahambaşılık’taki Sivil Meclis içerisinde yer alan Siyonistlerin etkisiyle seçime dâhil olmama görüşü yayılmak istenmişti. Hahambaşı Haim Nahum

Efendi ve diğer hahambaşılık yetkililerinin çoğu seçime katılma yanlısı olmakla birlikte Sivil Meclis ve onu destekleyenler, Rum ve Ermeni patrikhaneleri gibi seçime girmeme taraftarıydılar.¹⁶

Bunun üzerine Siyonizm muhalifi Museviler bir seçim heyeti kurarak kendi adaylarını çıkarma kararı almışlardı. Heyetin İstanbul için mebus adayı da Darülfünun hukuk müderrislerinden Mişon Ventura idi. Farklı siyasi gruplar tarafından da desteklenen Mişon Ventura, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin tek gayrimüslim mebusu olarak meclise girmeyi başarmıştı. Seçim usulü itibariyle Musevilerin yüzde kaçının seçime dâhil olduğu belirlenememekle birlikte Musevi bir adayın seçime katılmış ve mebus seçilmiş olması, Rum ve Ermeni patrikhanelerinin propagandaları karşısında meclisin meşruiyetini vurgulamak açısından oldukça önemli görülmekteydi. Bu yüzden seçim sonrası Ventura, "bütün partilerin ortak adayı" olarak partiler üstü bir mebus olarak kabul edilmişti.¹⁷

Mişon Ventura

İstanbul Hasköy'de orta halli bir Musevi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Doğum tarihi net olmayıp farklı yerlerde 1872, 1881 ve 1883 olarak zikredilmektedir. Hasköy'de bulunan Kamondo Okulu sonrası Vefa İdadisi'ne kaydolmuş, ardından Mekteb-i Hukuk'a devam ederek 1905 yılında mezun olmuştu. Mezuniyeti sonrası Drama ve Selanik Ceza ve Ticaret Mahkemeleri

¹⁶ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, 324-327.

¹⁷ *İkdam*, nr. 8210, 20 Aralık 1919, s. 1.

üyeliklerinde bulunmuş, Selanik Hukuk Mektebi’nde hocalık yapmıştı. Burada görev yaparken, Adliye Nezareti’nin eğitim için Avrupa’ya öğrenci göndereceği sınavlara katılarak başarılı olmuş ve Paris’e gitmişti. Paris Akademisi Hukuk Fakültesi’ndeki eğitimini tamamlayıp İstanbul’a döndükten sonra, bir müddet “dava vekili” olarak çalışmış, ardından da Darülfünun Hukuk Mektebi’ne müderris (profesör) olarak girmişti. Darülfünun’da Mukayeseli Hukuk-ı Medeniye, Felsefe-i Hukuk, Deniz Ticareti Hukuku ve Roma Hukuku derslerini veren Ventura, o dönemlerden itibaren iyi ve tanınmış bir hukukçu olarak bilinmekteydi. Musevi cemaatinin seçkinleri arasında yer alan bir bilim adamı olarak, Cumhuriyet’in ilanı ve sonrası süreçte de devam edecek şekilde her zaman devletin politikalarını destekleyen ve Musevi cemaatini de bu politikalara dâhil olmak konusunda teşvik eden bir kanaat önderi durumunda olmuştu. 1919 seçimlerinde mebus seçilerek son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin tek gayrimüslim mebusu olarak meclise girmişti. Sonradan Ankara’da açılan TBMM’ye dâhil olmamış, İstanbul’da kalmış ancak Ankara Hükümeti ile yakın ilişkiler içerisinde olmaya çalışmıştı. Musevi azınlığın devletle ilişkilerinde çeşitli görevler almış, 1934 yılına kadar üniversitedeki görevini de sürdürmüştü. Siyasete tekrar girmek için bazı teşebbüsleri olsa da başarılı olamamış, 1961 yılında İstanbul’da hayatını kaybetmişti. (Rıfat N. Bali, *Devlet’in Yahudileri ve “Öteki” Yahudi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s. 187-220; Ramazan Erhan Güllü, “Son Osmanlı Mebûsan Meclisinin Tek Gayrimüslim Mebusu Mişon Ventura ve Siyasi Faaliyetleri”, *TBMM’nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2021, s. 1055-1084.)

Tamamı katılmasa da Yahudilerin seçimlere dâhil olmaları ve mebus adayı çıkarmaları, hahambaşılık içerisinde Haim Nahum’a yönelik muhalefeti artırmıştı. Siyonistler kendi faaliyetlerine karşıtlığı dolayısıyla Haim Nahum’un istifa ettirilmesini ve yerine kendilerince desteklenen yeni bir hahambaşı seçilmesini istiyorlardı. Başta İngilizler olmak üzere İstanbul’da bulunan müttefik işgal temsilcileri de hahambaşının karşısındaydılar. Haim Nahum’u destekleyen Musevi ahaliden, Rum ve Ermenilerden olduğu kadar destek alamamak müttefiklerin başlıca eleştiri sebebiydi. Haim Nahum, Fransa’da Alliance okullarında eğitim almış Fransız yanlısı bir ruhani olarak bilinmesine rağmen Fransız yetkililerden de destek görmemekteydi. Siyonistlerin hahambaşılık üzerindeki hakimiyet mücadelesi de devam etmekte ve Osmanlı vatandaşı olmayan kimi Yahudiler hahambaşılık içerisinde görevlendirilmek istenmekteydi. Hükümetle hahamhane arasında da çatışmalara sebebiyet veren bu duruma Haim Nahum Efendi’nin engel olabilmesi de mümkün olmuyordu. Yaşanan bu çatışmalar ve kendisine yönelik baskılar neticesinde Haim Nahum Efendi, 1920 yılı Mart ayı içerisinde istifa etmek mecburiyetinde kaldı.¹⁸

¹⁸ *İkdam*, nr. 8311, 4 Nisan 1920, s. 1.; *Tasvir-i Efkâr*, nr. 3018, 7 Nisan 1920, s. 4.

İstifası sonrası Ankara'ya giderek Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele hareketine destek vermeye devam etti. Ankara'ya gitmeden önce basına verdiği demeçlerde "Anadolu davasına hizmet etmek için" Ankara'ya gittiğini ifade eden Haim Nahum, mütarekenin başlangıcından beri gösterdiği tavrın ne kadar haklı olduğunun artık herkes tarafından anlaşıldığını söylemişti. Eğer Ankara'da kendisine bir görev verilmek istenirse bu görevi de kabul etmekten mutlu olacağını eklemişti.¹⁹

5. Hahambaşı Vekili Haim Moşe Bejerano Döneminde Yahudilerin Tutumları

Siyonistlerin muhalefeti ve müttefiklerin baskısıyla Haim Nahum hahambaşılık görevinden istifa etmek zorunda kalmış olmakla birlikte Siyonistler kendi istedikleri bir din adamını hahambaşı olarak seçtirmeyi de başaramamışlardı. Hahambaşılık içerisinde Siyonizm muhalifi ve Haim Nahum yanlısı din adamlarının öncülüğünde, Haim Nahum ile benzer görüşlere sahip olduğu bilinen Siyonizm karşıtlarından Haim Moşe Bejerano Efendi vekil olarak hahambaşılık görevine seçilmişti. Ancak Siyonistler, kendi destekledikleri bir din adamını hahambaşı olarak seçtirmeyi başaramayınca Yahudilerle ilgili birçok meselede hahambaşılık makamını devreden çıkarmak istemişler, okullar ve vakıflar gibi kuruluşları da hükûmetle temasa geçmeden idare etmeye çalışmışlardı. Hatta hahambaşılıkta "Geçici İdare Komisyonu" adıyla kendilerinin desteklediği bir kurul oluşturmuşlar, bu kurum üzerinden diğer hahambaşılık yetkililerini etkisizleştirerek, hahambaşılığın doğrudan müdahil olması gereken konuları da kendileri karara bağlamak istemişlerdi. Yahudiler arasındaki bu iç çatışmalar 1922 yılı ortalarına kadar şiddetli bir şekilde devam etmiş, 1922 yılı Temmuz ayında "Geçici İdare Komisyonu" kaldırılmış ve Siyonistlerin hahambaşılık üzerindeki etkinlikleri bir kez daha sonlandırılmıştı.²⁰

Yahudiler içerisindeki çatışmalarla birlikte Millî Mücadele'nin sonlarına kadar Rum Patrikhanesi'nin Müslüman olmayan unsurların hep birlikte işgalcileri desteklemeye devam etmelerini sağlamaya yönelik faaliyetleri de sürmüştü. Ancak Yahudi toplumu büyük oranda bu politikaya karşı çıkmaya devam etmişti. Siyonistlerin etkisi ancak İstanbul'da hahambaşılık karşıtları olarak örgütlenen bir klik üzerinde etkili olabilmişti. Buna rağmen hem müttefik temsilcilerinin hem de İstanbul'daki işgal yanlısı gayrimüslim temsilcilerin Yahudiler üzerinde etkili olma çabaları da sürmüştü. Anadolu'da Yunan işgalinin sonlandırıldığı tarihlere kadar bu politikayı hayata geçirmek için çalışılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Rum Patriği Meletios'un bu tarihlerde yaptığı bir konuşmasında Yunan işgalinin Rum, Ermeni ve Yahudiler için olumlu bir

¹⁹ *Tevhid-i Efkâr*, nr. 403-3431, 23 Temmuz 1922, s. 1.

²⁰ Vedat Tüfekçi, *Millî Mücadele'de Türkiye Yahudileri*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016, s. 28-42.

durum olduğundan bahsetmesi²¹ üzerine hem Hahambaşılık hem de Yahudi ahalden temsilciler patriğe itiraz etmişlerdi. Meletios bu konuşmayı Hasköy'deki Rum kilisesinde bir Pazar ayini sonrası yapmıştı. Patriği Hasköy'e gelişi sırasında bölgede yaşayan Rum ve Ermenilerden oluşan bir kalabalık karşılaşmış, ayrıca kilisede Apostolik ve Protestan Ermeni papazları da konuşmalar yapmışlardı. Kilisede bulunan gayrimüslim din adamları arasında Hasköy'deki Yahudi hahamı da bulunuyordu. Sonraki günlerde Rum gazetelerinin, Meletios'la birlikte ayine katılan hahamın da patriğin açıklamalarına destek verdiği şeklinde haberler yapmaları üzerine, hahambaşılık bir açıklama yaparak bu tür haberleri tekzip etmiş, hahamın sadece bir gelenek olarak sürekli uygulandığı şekilde, yüksek rütbeli bir din adamı kendi bölgesine geldiği için Meletios'u selamlamak amacıyla orada bulunduğunu açıklamıştı. Yahudi toplumundan temsilciler de ahalinin böyle bir politikaya dâhil olmadığını dile getirmişlerdi.²²

Neticede hem İstanbul Hahambaşılığı hem de genel anlamıyla Museviler, Ermeni ve Rum patrikhaneleri öncülüğünde Hristiyanlar arasında oluşturulmaya çalışılan ittifakta yer almayarak Osmanlı Devleti yanlısı bir tavır takınmaya devam etmişlerdi. Özellikle Hahambaşı Vekili Haim Moşe Bejerano Efendi bu kavgalar içerisinde Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele yanlısı tavrını açık bir şekilde sürdürmüştü. Göreve geldikten sonra, Millî Mücadele devam ederken basına verdiği çeşitli mülâkatlarla Millî Mücadele yanlısı tavrını saklamayan Bejerano Efendi, Türklerin sosyal ve fikrî bir inkılap devrinde olduklarını ve haklarını alacaklarından emin olduklarını söylemekteydi. Avrupa'da Türkler aleyhine yapılan şikâyetleri Türkleri tanımamalarına bağlayan Bejerano Efendi, Musevilerin tarih boyunca Türklerin desteklerini gördüklerini belirtmiş ve Musevi milletinin Türkleri iyi tanıdığını ekleyerek, "Türklerden şikâyet edecek bir Musevi, Musevi milletinden değildir." demişti.²³ Bejerano Efendi sonraki süreçte de benzer açıklamalarıyla Millî Mücadele yanlısı tavrını sürdürürken, Türkçe gazetelerde yazılar kaleme alan Behor Habif ve Avram Galanti gibi Musevi entelektüelleri de Türkiye'nin haklarını savunan yazılarıyla müttefiklerle birlikte Siyonizm yanlısı Yahudilere yönelik eleştirilerini ifade etmişlerdi. Böylece Türk kamuoyu da Yahudiler arasındaki Siyonizm yanlıları ve karşıtları şeklindeki bölünmenin açıkça farkında olarak hareket etmiş, Millî Mücadele'nin başarıyla sonlanması üzerine de Siyonizm yanlıları büyük oranda Türkiye'den ayrılmak mecburiyetinde kalmışlardı. Hahambaşılık kurumunun Lozan Konferansı ve sonrasında Türkiye ile çatışmadan uzak bir şekilde kurumsal varlığının devamında mütareke sonrası yaşanan bu süreç oldukça etkili olmuştu.²⁴

²¹ *İkdam*, nr. 9126, 15 Ağustos 1922, s. 3.

²² *İkdam*, nr. 9127, 16 Ağustos 1922, s. 1.

²³ *İkdam*, nr. 8937, 31 Ocak 1922, s. 1.

²⁴ Ramazan Erhan Güllü, "Mütareke Döneminde Yahudi Hahambaşılığı ile Süryani Patrikliği'nin Tutum ve Faaliyetleri", *İmparatorluklar Çağına Veda*, (Editörler: Bülent Bakar – Okan Yeşilot – Süleyman Beyoğlu – Mehdi Genceli), İstanbul. Ötüken Neşriyat, 2019, s. 441-445.

6. Sonuç

Ermeni Patrikhanesi ile Hahambaşılık Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgal sürecinde iki karşıt cephede yer almış kurumlardı. Sorumlulukları altında olan ahaliyi de dâhil oldukları cepheler çerçevesinde yönlendirme gayretinde olan her iki kurumun politikalarına katılmayan gruplar da vardı. Bununla birlikte dinî merkezler etrafında sürdürülen politikalar toplumlar üzerinde belirleyici etkiye sahip olacak derecede güçlüydü. Rum Patrikhanesi'nin öncülüğünde Osmanlı Devleti ve Millî Mücadele karşıtı bir tavır sergileyen Ermeni Patriği Zaven dönemin simge isimlerinden birisiydi. Ancak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması Rum ve Ermeni patrikhaneleri arasındaki ittifakın çöküşünü sağladığı gibi Zaven de ülkeyi terk ederek politikalarının başarısızlığını kabullenmişti. Hahambaşılık ise iç çekişmeleriyle Haim Nahum'un istifasını engelleyemese de Moşe Bejerano ile kurumsal duruşunu sürdürmüş, devlet ve Müslüman toplumla ilişkilerinde daha ılımlı bir politika oluşturmayı başarmıştı.

Her iki toplumun Millî Mücadele sonrası Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki ortak özellikleri ise yeni yönetimle daha yakın ilişkiler kurma çabaları olmuştu. Millî Mücadele karşıtı faaliyetlerin öncüsü konumunda olan Rum Patrikhanesi ile ittifak sürecini sonlandıran Ermeni Patrikhanesi, İstanbul'daki Ermeni azınlığın da Müslüman ahali ve devletle ilişkilerini olumlu bir şekilde sürdürmesi için çalışmıştı. Zaven Efendi ve patrikhane onun destekçisi konumunda olan yetkililerin Türkiye'den ayrılması bu süreci kolaylaştırmıştı. Özellikle Lozan Antlaşması'nın imzalanması sürecinde İstanbul Ermenilerinin tavrı, devletle ilişkilerinde başlayan olumlu sürecin açık göstergesiydi. Hahambaşılık ise Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla kendi içindeki ve Musevi toplumu arasındaki Siyonizm yanlılarına karşı bir zafer kazanmış durumdaydı. Mondros Mütarekesi sonrası benimsenen tavır Haim Nahum ve Moşe Bejerano efendilerin politikalarının haklılığını göstermişti. Bu sayede Cumhuriyet'e geçiş sürecinde devletle ilişkilerini en rahat şekillendiren azınlık kurumu da hahambaşılık olmuştu.

Kaynaklar/References

Gazeteler

İkdam

Tevhid-i Efkâr (Tasvir-i Efkâr)

Eserler

Bali, Rıfat N. *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş*. Cilt: 5. İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

Benbassa, Esther. *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları: Alyans'tan Lozan'a*. Çev. İrfan Yalçın. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.

Cemal Paşa. *Hatıralar*. Yay. Haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Çetinoğlu, Sait. *Exterminators – Yok Ediciler ve Erdemli Müslümanlar (Patrik Zaven'in Ermeni Soykırımı Örgütleyicilerinin Listesi)*. İstanbul: Pêrî Yayınları, 2011.

Der Yeghıayan, Zaven. *My Patriarchal Memoirs*. Ermeniceden İngilizceye Çev. Ared Mısırlıyan. Barrington: Mayreni Publishing, 2002.

Güler, Ali. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Azınlıklar*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2009.

Güllü, Ramazan Erhan. *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.

Güllü, Ramazan Erhan. *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

Karaca, Taha Niyazi. *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.

Kuran, Ahmed Bedevî. *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Özel, Sabahattin. Çakan Hacıbrahimoğlu, Işıl. *Osmanlı'dan Millî Mücadele'ye Seçilmiş Mülâkatlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Pamukciyan, Kevork. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar – IV, Biyografileriyle Ermeniler*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2003.

Pontus Meselesi, Teşkilât – Rum Şekâvet ve Fecâyii – Hükümetin İstidlâat ve Tedâbiri – Avrupa Hükümetleriyle Muhâberât. Ankara: Matbuât ve İstihbârât Matbaası, 1338 (1922).

Rodrigue, Aron. *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması: Alliance Okulları 1860-1925*. Çev. İbrahim Yıldız. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

Tuğlacı, Pars. *Tarih Boyunca Batı Ermenileri*, Cilt: III (1891-1922). İstanbul: Pars Yayın ve Tic. Ltd. Şti., 2004.

Tüfekçi, Vedat. *Millî Mücadele'de Türkiye Yahudileri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016.

Makaleler

- Ata, Ferudun. "Ermeni Tehciri Yargulamalarına İstatistiksel Bir Bakış (1919-1921)". *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*. Ed. Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2007.
- Çukurova, Bülent. "1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin ve Patrikhanenin İstanbul'daki Faaliyetleri". *Atatürk Yolu – Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*. 35-36 (Mayıs – Kasım 2005): 283-290.
- Güllü, Ramazan Erhan. "Mütareke Döneminde Yahudi Hahambaşılığı ile Süryani Patrikliği'nin Tutum ve Faaliyetleri". *İmparatorluklar Çağına Veda*. Ed. Bülent Bakar-Okan Yeşilot-Süleyman Beyoğlu-Mehdi Genceli. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Güllü, Ramazan Erhan. "Son Osmanlı Mebûsan Meclisinin Tek Gayrimüslim Mebusu Mişon Ventura ve Siyasi Faaliyetleri". *TBMM'nin Açılışının 100. Yılı: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Demokrasi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2021.
- Türker, Hasan. "İstanbul Basınında King-Crane Heyeti'nin Türkiye'deki Faaliyetleri ve Mandaterlik Tartışmaları (1919)". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XVIII (2018): 187-219.

Yazar Hakkında / About Author

**Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ | İstanbul Üniversitesi |
ramazan.gullu[at]istanbul.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6819-4003**

1981 yılında Gaziantep'te doğdu. İlk öğrenimini Gaziantep'te tamamladı. 2004 yılında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2006 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda başladığı Yüksek Lisans eğitimini, 2009 yılında *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gaziantep Ermenileri* başlıklı teziyle tamamladı. Bu tez *Antep Ermenileri: Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayat* başlığıyla yayımlandı. 2009 yılında yine aynı anabilim dalında doktora eğitimine başladı. Doktora çalışmasını 2013 yılında *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)* başlıklı teziyle tamamladı. Doktora tezinin genişletilmiş hâli 2015 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlandı. 2009 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Ana Bilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2018 yılında Doçentlik unvanı aldı. Hâlen aynı anabilim dalında Doç. Dr. unvanıyla öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. Ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin idaresi, Türkiye'de azınlıklar ve basın tarihi gibi konular üzerinde çalışmalar yapmakta ve bu konularla ilgili lisans ve lisansüstü dersler vermektedir.

**Assoc. Prof. Dr. Ramazan Erhan GULLU | Istanbul University |
ramazan.gullu[at]istanbul.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6819-4003**

Born in Gaziantep in 1981. M.A. Thesis finished in 2009 at the University of Istanbul. Finished Ph.D in 2013. "The Attitude of the Armenian Patriarchate of Istanbul in the Process of Emergence and Evolution of the Armenian Question (1878-1923)". Thesis was published in 2015 with the name of *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*. Associated Professor in 2018 by the thesis of "Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)". Foreign languages: English. Working at University of İstanbul, Faculty of Letters, department of History. Supervised more than 10 post graduate, and 1 phd thesis in Turkish History. Written five books, several book chapters, and articles on the late Turkish History.